

**Хәлил ИСМАЈЫЛОВ**  
*педагожи елмләр намизәди,*  
*досент*

## 1960-1975-ЧИ ИЛЛӘРДӘ АЗӘРБАЈЧАНДА КИТАБХАНА ИШИНІН МЕТОДИК ТӘМІНАТЫ

1950-чи илләрин соңу вә 60-чы илләрин әввәлләриндә Азәрбајчанда китабхана ишинин инкишафында бир сыра јени, мүтәрәғти просесләр өзүнү көстәрирди. Бу дөврүн китабхана ишинә кәтирдији јениликләр илк нөвбәдә Сов.ИКП МК-нын 1959-чу илин сентјабрында гәбул етдији "Өлкәдә китабхана ишинин вәзијјәти вә ону јахшылашдырмаг тәдбирләри һагғында" гәрары илә әлагәдар иди.<sup>1</sup>

Гәрарын сырф коммунист идеолокијасы руһунда тәртиб едилмәсинә бахмајараг, бурада өлкәдә китабхана ишинин кәләчәк инкишафына сәмәрәли тәсир көстәрә биләчәк бир сыра мүтәрәғти әмәли тәдбирләрин һәјата кечирилмәси нәзәрдә тутулурду. Гәрарда чох мүһүм вәзифәләрдән бири кими гејд едилирди ки, "Китабханалар фәһләләрә, колхозчулара вә зијальлара өз биликләрини тәкмилләшдирмәкдә вә естетик зөвләрини инкишаф етдирмәкдә, елм вә техниканын ән јени наилијјәтләринә, габагчылы иш үсулларына јијәләтәнмәкдә көмәк етмәли, кәңчләрә политехник тәһсил верилмәсинә вә јүксәк мәнәви кејфијјәтләр ашыланмасына һәр васитә илә јардым көстәрмәлидирләр".<sup>2</sup> Даһа сонра гәрарда мүтәрәғти республикаларын партија, дәвләт вә һөкүмәт органларына тапшырылырды ки, онлар китабханалара дијтәти артырсынлар, китабханаларын мадди-техники базасынын мөһкәмләтәнмәсинә јөнәлдилмиш конкрет тәдбирләр һәјата кечирсинләр. Өз дөврү үчүн мүһүм партија сәнәди һесаб едилән бу гәрарда ејни заманда китабханачы кадрларын һазырланмасы, китабханачылара методик рәһбәрлијин тәкмилләшдирилмәси дә мүһүм вәзифәләр кими ирәли сүрүлүрду.

60-чы илләрин китабхана ишинә кәтирдији ән мүһүм јенилик-

ләрдән бири Азәрбајчанда китабхана шәбәкәләринин, хусусилә рајон вә кәнд јерләриндә әһалијә хидмәт едән күтләви китабханаларын сүрәтлә инкишаф етдирилмәси иди. Белә ки, 1960-чы илдә республикада 1049 рајон вә кәнд китабханасы олдуғу һалда, 1961-чи илдә бу рәғәм 1151, 1962-чи илдә 1288, 1963-чү илдә 1549, 1964-чү илдә 1563, 1965-чи илдә исә 1636-ја қатдырылмышды.<sup>3</sup> Бу дөврдә китабханаларын фонду да олдуғча сүрәтлә инкишаф етмәјә башламышдыр. Мәсәлән, 1960-чы илдә јалһыз кәнд китабханаларынын фондунда 4 милјон 419 мин 600 нүсхә китаб олдуғу һалда, 1965-чи илдә исә китаб фонду артараг 8 милјон 176 мин 880 нүсхәјә қатмышдыр. Охучуларын сајы исә мувафиг сурәтдә 285 мин 400 нәфәрдән, 437 мин 843 нәфәрә қатмышдыр.<sup>4</sup> Бу дөврдә Азәрбајчанын китабхана иши һәјатында баш верән әләмәтдар һадисәләрдән бири дә М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасынын 1960-чы илдә јени, кениш вә јарашылы бина илә тәмин едилмәси иди. Көркәмли меһарымыз Микајыл һүсәјнов тәрәфиндән ләјһәләндирилмиш үмуми саһәси 10 мин квадрат метрә гәдәр олан бу бина Дөвләт Китабханасынын фәалијјәтиндә дөнүш јаратды. Јени бинаја көчмәклә әлагәдар китабхананын ишчи штаты тәхминән 3 дәфә артды. Охучуларын ихтијарына 13 гираәт залы, сәрки салону, күтләви тәдбирләр үчүн хусуси зал вә с. көмәкчи бөлмәләр истифадәјә верилди. М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасынын јени бинаја көчмәси вә мадди техники базасынын мөһкәмләндирилмәси онун фәалијјәтинин вә хусусән методик фәалијјәтинин јени мәрһәләјә гәдәм гејмәси вә бу саһәдә конкрет тәдбирләрин һәјата кечирилмәсинин башланғычы демәк иди. Белә ки, бу дөврдә М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасы үмуми республика әһәмијјәтли мәркәз кими формалашмаг вә әмәли фәалијјәт көстәрмәк үчүн јени имкандар әлдә етди. 1960-чы илдә китабхананын нәздиндә али тәһсилли вә тәҷрүбәли мүтәхәссисләрдән ибарәт 12 нәфәр штат ваһиди олан елми методики шәбә јаратылды.<sup>5</sup> Елми-методики шәбәјә рәһбәрлик танынмыш китабханачы, узун илләр китабханачылыг саһәсиндә уғурлу фәалијјәт көстәрмиш, республиканын әмәкдар китабханачысы һәсәнага Рзагулијевә һөвәлә едилди.<sup>6</sup> Бу дөврдә М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасынын гаршысында чох мүһүм вәзифәләр дурурду. Бу китабхана бүтүн республикада китабхана ишинин јүксәлишинә вә тәкмилләтәнмәсинә сәмәрәли тәсир көстәрән баш елми-методики мәркәз кими формалашмалы иди. М.Ф.Ахундов адына Дөвләт Китабханасы өлкәдә китабхана иши иш

әсас елми-методики базасы кими бу саһәдә гәрарларын, тәлиматларын, әсаснамәләрин вә дикәр норматив сәнәдләрин һазырланмасы саһәсиндә, республикамызда мәдәнијәт назирлији китабханаларынын идарә едилмәси саһәсиндә јахындан иштирак етмәли иди.

Дөвләт китабханасы, онун елми-методики шөбәси китабхана иши саһәсиндә тәшкилатчылыг ролуну күчләндирәрәк китабханашунастыгын актуал проблемләринин һәллинә јөнәдилмиш, китабхана тәчрүбәсинин оптималлашдырылмасына хидмәт едән методики вәсаитләр, методики мәктубларын тәртиби илә јанашы ејни заманда елми-практики конферансларын, мүшавирә вә семинарларын тәшкили истигамәтиндә өз фәалијјәтини күчләндирмәли иди.

М.Ф.Ахундов адына Дөвләт Китабханасы республикада әһалијә китабхана хидмәтинин күндәлик тәчрүбәсинә дахил олмуш бир чох мүтәрәтти форма, метод вә иш үсулларынын үмумиләшдирилмәси вә јайылмасы саһәсиндә дә өз фәалијјәтини даһа мәгсәдјөнлү тәшкил етмәли иди.

Нәһајәт, Дөвләт Китабханасы республика үзрә ваһид методики рәһбәрлик системинин формалашмасына јөнәлмиш, өлкәдә китабхана иши саһәсиндә мөвчуд олан бүтүн саһәви вә рекионал методики мәркәзләрин фәалијјәтини әлағәләндирән баш китабхана мүәссисәси функсијаларыны һәјата кечирмәјә башлады. Белә ки, 60-чы илләрдә республикада рекионал вә саһәви методики мәркәзләрин фәалијјәтинин күчләндији бир шәраитдә һәмин мәркәзләрин гаршылыгы әлағәси китабханаларын методики тәминаты саһәсиндә чох чидди бир проблемә чеврилмиши.

Белә бир шәраитдә М.Ф.Ахундов адына Азәрбајҗан Дөвләт Китабханасы бүтүн дикәр методики мәркәзләрин сәјләрини бирләшдирән, онлары ваһид китабхана сијасәтинә истигамәтләндирән методики мәркәз кими апарычы мүәссисә кими формалашмыш вә фәалијјәт көстәрди.

60-чы илләрдә Азәрбајҗанда китабхана ишинин икшишафы, әһалијә китабхана хидмәтинин даһа да тәкмилләшдирилмәси вәзифәләриндән ирәли кәлән проблемләр методик мәркәзләрдән вә илк нөвбәдә М.Ф.Ахундов адына Азәрбајҗан Дөвләт Китабханасындан китабхана тәчрүбәсинә даһа фәал, елми-методики тәминат бахымындан вәсаиләндирилмиши сурәтдә мүдахилә етмәји тәләб едирди. Китабхана тәчрүбәсиндә исә мөвчуд проблемләр варды. Белә ки, 60-чы илләрин әввәлләриндә әһалијә китабхана хидмәтиндә нәзәрә чарпан вә чох чидди нөгсан сәјлән проблем узун илләрдән бәри рајон вә кәнд

јерләриндә китабханаларын планлы сурәтдә ачылмамасы, китабхана шәбәкәләринин дүзкүн јерләшдирилмәмәси иди. Белә ки, республиканын бир чох кәнд јерләриндә јени китабханаларын ачылмасы вә јерләшдирилмәси көртәбини характер дашыјырды. Јени китабханалар ачыларкән чох заман јерли шәраит, охучуларын тәркиби, әһалиин сајы, милли тәркиби, сыхлыгы, инзибати әрази бөлкүсү вә с. хүсусијјәтләр нәзәрә алынмырды. Мәсәлән, республиканын 500-дән 1000 нәфәрә гәдәр әһалиси олан 64 јашајыш мәнтәгәсиндә һеч бир күтләви китабхана јох иди. Бунула јанашы 250 китабхана әһалиси тәғрибән 300 нәфәрә јахын олан јашајыш мәнтәгәләриндә фәалијјәт көстәрди.<sup>7</sup> Белә вәзијјәт Зәнкилан, Губадлы, Шәмкәр, Газах, Шамаһы, Ағдаш, Масаллы, Зәрдаб, Күрдәмир, Гах, Шәки, Зағатала вә бир чох дикәр рајонлар үчүн сәчијјәви иди. Тәкчә јухарыда адлары чәкилән рајонларда 600-ә гәдәр јашајыш мәнтәгәси китабхана хидмәтиндән кәнарда галмышды.<sup>8</sup> Үмумијјәтлә, 60-чы илләрин әввәлләриндә республиканын әразисинин 44,8 фаизиндә дөвләт китабханалары (күтләви китабханалар) фәалијјәт көстәрмиди.<sup>9</sup>

Бундан әлавә 1961-1962-чы илләрдә республиканын кәнд вә ушаг китабханалары (бирликләр јарадылмасы илә әлағәдар) ичтиман әсасларла фәалијјәт көстәрмәјә башладыдан сонра чох бәрбад вәзијјәтә дүшдү вә фактики олараг онларын бир чоһу өз фәалијјәтини дајандырмышды.<sup>10</sup>

Китабхана фондларынын икшишафында хејли мүсбәт кәмијјәт дәјишикликләри илә јанашы, онларын фондунун формалашмасында, мөвзу тиположи тәртибиндә чох чидди нөгсанларда габарыг шәкилдә нәзәрә чарпырды. Белә ки, күтләви китабханаларын фондунун елм саһәләри үзрә нисбәти охучуларын соргуларына, еләчә дә әдәбијјәт тәбдигинин вәзифәләринә ујгун кәлмиди. Мәсәлән шәһәр вә рајон китабханаларынын фондунда бәдин әдәбијјәтин хүсуси чәквен 58,1 фаиз олдуғу һалда техники әдәбијјәт 2,5 фаиз, тәбиәтшүнәслыга даир әдәбијјәт 3,1 фаиз, инчәсәнәт нәшрләри 2,6 фаиз тәшкил едирди. Кәнд китабханаларында исә бәдин әсәрләр 55,6 фаиз олдуғу һалда тәбиәтшүнәслыга даир әдәбијјәт 3,5 фаиз, техники нәшрләр 3,6 фаиз, кәнд тәсәррүфаты әдәбијјәти 9,0 фаиз, инчәсәнәт нәшрләри 2,5 фаиз тәшкил едирди.<sup>11</sup> Ајры-ајры шәһәр, рајон вә кәнд китабханаларында мүвафиг әразинин тәсәррүфат профилинә даир әдәбијјәт бәзи китабханаларда һөддидән артыг нүсхәләрдә, дикәрләриндә чох мәһ-

дуд сајда комплекташдирилмишди. КИтабхана фондларынын комплекташдирилмәсиндә чидди нөгсанларын олмасы һәмчинин дәвләт вәсаитиндән гејри сәмәрәли истифадә едилмәсинә, ејни заманда охучуларла апарылачаг мәгсәдјөнлү ишин кединә мане олурду. Мисал олараг көстәрмәк олар ки, 1963-чү илдә Агдам рајонундакы Көјтәпә кәнд киитабханасында Т.Гарабағлынын "Сағ ол, күнәш" китабы 215 нүсхәдә, А.Платоновун "Һекајәләр"и 150 нүсхәдә, М.Чөлалын "Бир кәнчин манифести" 103 нүсхәдә тәмсил едилирди.<sup>12</sup> Белә вәзијәт республиканын бир чох күтләви китабханалары үчүн сәчијјәви иди. КИтабханаларын фондунда јүзләрлә адда китаблар орта һесабла 30-50 нүсхәдә иди, ејни заманда дикәр нәшрләр әксәр китабханаларда һеч јох иди вә ја һәддиндән артыг мәһдуд нүсхәләрдә комплекташдирилди. Бунунла јанашы китабхана фондларынын тәркибини ачан мәлумат апараты кими мүһүм рол ојнајан каталог системләринин тәшкили дә дәвләт китабханаларында лазыми сәвијјәдә дејилди. Белә ки, кәнд китабханаларынын әксәријјәтиндә јалныз әлифба каталоглары мөвчуд иди. 60-чы илләрдә республикамызда китабхана иши саһәсиндә нәзәрә чарпан чидди нөгсанлардан бири дә әһалинин китабхана хидмәтинә чәлб едилмәсинин нисбәтән ашағы сәвијјәдә олмасы иди. Буна мисал олараг көстәрмәк олар ки, һәммин дәврлә орта һесабла Әли Бајрамлыда 19,3 фаиз, Абшеронда 18,3 фаиз, Масаллыда 26,3 фаиз, Хачмазда 20,3 фаиз, Салјанда 15,2 фаиз, Пушкіндә (Биләсуварда) 20,4 фаиз әһали китабханалара чәлб олунмушду.<sup>13</sup> Белә вәзијәт республиканын рајон, шәһәр вә кәнд китабханаларынын тәғрибән јарысындан чоху үчүн сәчијјәви һал иди.

Охучулара хидмәт ишиндә дә конкрет охучу групуларынын истигамәтләндирилмәмәси, күтләви тәдбирләрин формал характер дашымасы, охучуларла фәрди ишләр, бир чох рајонларда китаб тәблиғинин јерли шәраитлә әлағәләндирилмәмәси вә с. кими мәнфи һаллар бир сыра күтләви китабханаларын фәалијјәтиндә өзүнү көстәрирди.

Тәдғигат дәврүндә Азәрбајчанда китабхана ишинин јүк-сәлипинә мане олан мүһүм амилләрдән бири дә китабханачы кадрларын тәркибинлә али тәһсилли ихтисасчыларын азыг тәшкил етмәси иди. Бахы Дәвләт Университети китабханачылыг факултәсинин илбәил орта һесабла 100-150 али тәһсилли китабханашүнас-библиограф битирдијинә бахмајараг јерләрдә вә илк новбәдә рајон вә кәнд китабханаларында фәалијјәт көстәрән китабханачылар арасында али тәһсил-

лиләр чәми 10 фаиздән ашағы иди.

Беләликлә, 60-чы илләрин әввәлләриндә китабхана ишиндә нәзәрә чарпан мүвәффәтијјәтләрлә јанашы чатырмајан чәһәлләр, пешә камиллији, методики чәһәтдән һазырлыг, хидмәт ишиндә әдәбијјәтин тәблиғиндә о дәврүн тәләбләринә чаваб верән, кениш охучу күтләләринин елми дүнјакөрүшүнүн формалашдырылмасынын систем һалында фәалијјәти бахымындан да нөгсанлар вар иди. Бүтүн бунлар М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дәвләт КИтабханасынын методики фәалијјәтинин гаршысында чох мүрәккәб вә кејфијјәтчә јени вәзифәләр гојурду.

Методики фәалијјәтин сүр'әтли инкишафы, китабханаларын фәалијјәтини һәртәрәfli өјрәниб, үмумиләшдирәрәк, габагчыл иш үсулларыны тәблиғ етмәк, китабханалара көмәк мәгсәдилә рәнкарәнк методики вәсаитләр тәртиб етмәк, китабхана ишинә билаваситә јерләрдә әмәли көмәклик көстәрмәк Дәвләт КИтабханасынын 60-чы илләрдәки фәалијјәтиндә апарычы јер тутурду.

60-чы илләрин әввәлләриндә артыг формалашмыш олан методистләр коллективи олдугча мәгсәдјөнлү вә мәһсулдар фәалијјәтә башламышдылар. М.Ф.Ахундов адына Дәвләт КИтабханасынын методистләри сырасына бир чох чаван, истедадлы кәнч мүтәхәсселәр кәлмишди. Бунларын сырасында Е.Бәдалов, С.Рзајев, Ә.Әлијева вә башгаларыны көстәрмәк олар. КИтабхананын методики фәалијјәтинин әсас хәтти күтләви китабхана шәбәкәсинин мәгсәдјөнлү јерләшдирилмәсинин елми-методики базасыны тәмин етмәклән ибарәт иди. Бу мәгсәдлә Дәвләт китабханасынан елми-методики шәбәкәсинин мүдири Б.Рзагулијевин тәшәббүсү илә Азәрбајчанда күтләви китабхана шәбәкәләринин дүзкүн јерләшдирилмәси илә әлағәлар 5 иллик тәдбирләр програмы һазырланды.<sup>14</sup> Програма һәр бир илләјә китабхана китабынын чатдырылмасы, рајон вә кәнд јерләриндә дәвләт китабхана шәбәкәсинин даһа мәгсәдәүјтүн јерләшдирилмәси мәгсәдилә јерләрә с'зәмијјәтләр, республикада күтләви китабханаларын јерләшдирилмәсинә даир норматив сәнәдләрин һазырланмасы вә с. ишләр нәзәрдә тутулурду. һәммин програмын јеринә јетирилмәсини тәмин едән хүсуси "ишчи групу" јаралдымышды. Ишчи групуна Дәвләт китабханасынын методистләри илә јанашы китабхананын дикәр шәбәкәләринин тәчрүбәли мүтәхәсселәри дә дахил едилмишди.

Гејд етмәк лазымдыр ки, ишчи групу 10 ил әрзиндә респуб-

ликада мөвчуд китабханаларын шөбөкәсинин гайдаја салынмасы вә онларын кәләчәк инкишаф истигамәтини мүүјјәнләшдирмәк сәһәсиндә хејли иш көрмүшдү. Белә ки, әһалинин сәјыны, јерли шәраитин тәләбләрини нәзәрә алараг китабханаларын дүзкүн јерләшдирилмәси планы һазырланмыш вә она ујғун тәдбирләр һәјата кечирилмишди. Бундан әлавә јерли һакимийјәт органлары илә бирликдә китабханаларын јенидән јерләшдирилмәси һаггында хусуси протоколлар тәртиб едилмишдир.<sup>15</sup>

Бу мүһүм дәвләт әһәмијјәтли тәдбирләрин һәјата кечирилмәси нәтичәсиндә 1970-чи илә гәдәр әһалиси аз олан, бир-биринә јахын мәсафәдә јерләшән јашајыш мәнтәгәләринин китабханалары бирләшдирилмиш, узаг мәсафәдә јерләшән, китабханасы олмајан јашајыш мәнтәгәләриндә исә 600-дән јухары јени стационар китабхана вә онларын сәјјар фондлары вә китаб верилиши мәнтәгәләри ачылмышды. Беләликлә, 60-чы илләрин сонунда өлкәнин јашајыш мәнтәгәләринин тәғрибән 80 фаизи китабхана хидмәти илә тәмин едилмишдир. Бу бөјүк тәшкиләти методики тәдбирләрин һәјата кечирилмәси республика мәдәнијјәт назирлијинин баш китабхана мүфәттишлијинин биләваситә иштиракы вә јахындан көмәји нәтичәсиндә һәјата кечирилмишди. 1960-1966-чы илләр әрзиндә Дәвләт китабханасынын методистләри вә диқәр ишчиләри тәрәфиндән јерләрә 300-ә јахын е'замийјә тәшкил едилмиш вә һәр ил әрзиндә е'замийјәләрә 40-50 рајон, һабелә 120-150 кәнд китабханасы әһатә олунашдур.<sup>16</sup> Республика китабханасы әмәкдашларынын китабханачылары биләваситә јерләрдә тәлиматландырмасы, һәр бир рајон вә кәнд китабханасынын јерли хусусийјәтләрини нәзәрә алмагла әмәли көмәји-методик фәалијјәти максимум дәрәдәдә конкретләшдирмәјә вә китабхана ишчиләринин пешә биликләринин дәринләшмәсинә хидмәт едилди.

Јерләрә е'замийјәләр әксәр һалларда комплекс характер даһийиб топланмыш материалларын республика мәдәнијјәт назирлијинин коллекијасында кениш мұзакирә едилмәси илә јекунландырылды. 1960-1968-чи илләрдә мәдәнијјәт назирлијинин коллекијасында республиканын 8 шәһәр вә рајонунда әһалијә китабхана хидмәтинин вәзијјәти мұзакирә едилмиш вә мұзакирәјә тәғдим едилмиш сәһәдәтәр мәнз республика китабханасынын методики тәғәсәти тәрәфиндән һазырланмышды. Булар Агдам, Зордаб, Сумгајыт, Нахчыван, Минкәчевир, Шәки вә диқәр шәһәр вә рајонлар-

да китабхана ишинин вәзијјәтинә һәср олунашдур. 1968-чи илин 30 декабрында Азәрбајҗан мәдәнијјәт назирлијинин коллекијасында "Шәки рајонунда әһалијә китабхана хидмәтинин тәшкили вә китабханаларын мадди-техники базасынын мөһкәмләндирилмәси" мәсәләси мұзакирә едилмишдир.<sup>17</sup> Мұзакирә олунаш мәсәлә республика китабханасынын методистләри тәрәфиндән јериндә јохланылмыш вә мұзакирә үчүн назирлијин коллекијасына чыхарылмышды. Коллекијанын гәрарында кәләчәкдә Шәкидә јени китабхана биналарынын тикилмәси вә мөвчуд биналарын тәмир едилмәси, бу мәгсәдләр үчүн колхозларын вә диқәр идарә вә мұәссисәләрин вәсәитләриндән истифадә етмәк, гејри стационар китабханалар ачмаг вәсәитлә китабхана хидмәтиндән кәнарда галмыш јашајыш мәнтәгәләриндә сәмәрәли китабхана хидмәти тәшкил етмәк, бир сыра китабханаларын јерини дәјишмәк, бәзи јахын мәсафәләрдә јерләшән китабханалары бирләшдирмәк, китабхана сәрвәтләрини вә аваданлылары бәрәбәр сәвијјәдә бөлүшдүрмәк вә с. кими мүһүм мәсәләләр гојулмуш вә онларын конкрет јоллары вә ичра мүддәтләри мүүјјәнләшдирилмишди. Гејд етмәк ләзимдыр ки, гәрарда нәзәрдә тутулмуш мүһүм тәдбирләр 1968-1974-чү илләрдә әсасән јеринә јетирилмишдир.

60-чы илләрдә Азәрбајҗан Дәвләт Китабханасынын тәшкиләти методики фәалијјәтинин мүһүм тәркиб һиссәсини үмүреспублика вә рајонларарасы мұшавирә, конфранс вә семинарлар тәшкил едилди. Тәдтиг етдијимиз дөврдә белә мұшавирә вә семинарлар Бақыда, Кәнчәдә, Агдамда, Ханкәндиндә, Ләнкәранда, Шәкидә, Нахчыванда, Губада вә диқәр шәһәр вә рајонларда тәшкил едилмишди. Тәкчә 1959-1965-чи илләрдә республика Дәвләт китабханасы тәрәфиндән шәһәр вә рајонларда 18 рајонларарасы вә 6 үмүреспублика мұшавирәси кечирилмишдир. 1965-1974-чү илләрдә һәр ил бир гайда олараг республиканын 2 зонасында мұшавирә вә ја семинарлар тәшкил едилмәси бу илләрдә ән'әнә һалыны алмыш, белә мұшавирә вә семинарларын кечирилмәси мәнз бу дөврдә артыг республика китабханасынын методики фәалијјәтинин әсас истигамәтләринә чеврилмишдир. Булар китабхана ишинин актуал проблемләринин һәллиндә китабханалар арасында үнсәјјәт, китабхана иши тәчрүбәсинин мұбадиләси сәһәсиндә актуал проблемләрин мұзакирә едилмәсинин мүһүм вәсәитәси ролуну ойнајырды.

Мұшавирә вә семинарлар әксәр һалларда республикада фәалијјәт кәсгәрән диқәр сәһәви елми-методики мәркәзләрдә биркә

һәјата кечирилди. Мәсәлән, 1962-чи илдә Ләнкәранда, 1965-чи илдә Ағдамда, 1971-чи илдә Кәнчәдә кечирилән 2 күнлүк зона мүшавирәләри китаханаларда кәнд-тәсәррүфаты әдәбијјатынын тәблиғинә һәср едилмишдир. Һәмин мүшавирәләр республика елми кәнд-тәсәррүфаты китаханасы илә бирликдә тәшкил едилмишди. Кәнчә шәһәриндә кечирилән мүшавирәдә кәнд тәсәррүфаты әдәбијјатынын тәблиғи, каталог вә картотекаларын тәртиби, кәнд тәсәррүфаты әдәбијјатынын тәблиғиндә күтләви китаханаларын дикәр китаханаларла гаршылыгы фәалијјәти вә с. мәсәләләр әтрафында кениш фикир мүбадиләси олмушду. Бурада 26 әтраф рајонун китахана ишчиләринин нүмајәндәләри иштирак етмишди. Бу дөврдә китахана ишинин үмуми жүксәлиши вә китаханачыларын пешә сәвијјәсинин дәринләшмәси бахымындан М.Ф.Ахундов адына Азәрбајҗан Дөвләт Китаханасы тәрәфиндән тәшкил едилмиш елми-практики кон-франсларда хусуси әһәмијјәт кәсб едилди.

Методики мүшавирә вә семинарлардан фәргли олараг елми-практики конфранслар республикада китахана ишинин актуал мәсәләләринин коллектив мүзакирәсинин даһа мүкәммәл формасы елми тәһлил вә үмумиләшдирмә кејфијјәтләринә малик олмагла мүзакирә объектини даһа дәриндән өјрәниб конкрет әмәли төвсијәләрин һазырланмасында чох бөјүк әһәмијјәтә малик иди.

М.Ф.Ахундов адына Дөвләт китаханасында кечирилән белә елми-практик конфранслара китаханашүнас алимләр, тәчрүби китахана ишчиләри чәлб едиләрәк кениш фикир мүбадиләси нәтичәсиндә әһәлијә китахана хидмәтинин јахшылашдырылмасы саһәсиндә олдугча гижмәтли төвсијәләр һазырланыб һәјата кечирилди. Белә елми-практики конфранслара нүмунә кими 1961-чи илдә "Китаханаларда охучуларә сораг библиографија хидмәтинин тәкмилләшдирилмәси", 1968-чи илдә "Китаханаларда дијаршүнаслыг ишләри" мөвзусунда тәшкил едилмиш үмумреспублика конфрансларыны кәстәрмәк олар.<sup>18</sup> Бу конфрансларда мүвафиг сурәтдә Дөвләт китаханасынын методики библиографија шәбәсинин мүдири Расим Казымов, республика мәдәнијјәт назир ијинин баш мүфәттиши Фаиг Әлијев әсәслә елми мәрузәләрлә чыхыш етмишләр. Һәмин конфрансда гоншу республикаларын вә кечмиш ССРИ Дөвләт китаханасынын (индики Русија дөвләт китаханасы) нүмајәндәләри дә иштирак едилләр. Һәр ики елми-практики конфранс 2 күн әрзиндә саһәләр үзрә мејдана чыхан мүһүм проблемләри дәриндән мүзакирә етмиш, кениш фикир

мүбадиләси әсәсында республиканын елми вә күтләви китаханаларында әһәлијә мәлүмат - библиографија хидмәти, кениш охучу күтләләри арасында дијаршүнаслыг биликләринин тәблиғи мәсәләләри үзрә әтрафлы төвсијәләр тәбул едилмишдир. Буларын ичәрисиндә охучуларә сораг-библиографија вә мәлүмат-библиографија хидмәтиндә елми китаханаларын фәалијјәтинин әлағәләндирилмәси, Бақы шәһәр китаханаларында јеринә јетирилмиш јазылы библиографик арајышларын бирләшмиш картотекаларынын јарадылмасы, республиканын шәһәр вә рајон мәркәзи китаханаларында сораг-мәлүмат әдәбијјаты фондларынын тәшкили, дијаршүнаслыг картотекаларынын схеминин тәкмилләшдирилмәси, Азәрбајҗаншүнаслыг әдәбијјаты фондларынын вә мүвафиг мәлүмат - ахтарыш системләринин формалашмасы, дијаршүнаслыг мәсәләләринә даир төвсијә библиографик вәсаитләр системинин јарадылмасы вә с. үмдә вәзифәләр ирәли сүрүлдү. 60-чы илләрдән башлајараг М.Ф.Ахундов адына Азәрбајҗан Дөвләт Китаханасынын методик фәалијјәтиндә методики-тәлимат характерли вәсаитләрин тәртиби чох бөјүк јер тутурду. Методики вәсаитләр тәшкиләти-методики фәалијјәтин чевик вә оператив формасы олуб китахана ишинин актуал мәсәләләринә даир јени мүддәә вә төвсијәләр, еләчә дә габагчыл тәчрүбәни ејни вахтда бүтүн китаханалар арасында јаймага имкан верилди. Бу мәсәлә илә әлағәдәр гејд етмәк истәрдим ки, Дөвләт китаханасы әһәлијә китахана хидмәтинин мүхтәлиф мәсәләләри үзрә методик вәсаитләрин вә төвсијәләрин тәртиб едилмәси вә јайымасы саһәсиндә артыг хејри тәчрүбә топламышды. Буларын нәтичәсиндә комплекс характерли вәсаитләрдән башлајараг китахана ишинин ајры-ајры тәшкиләти вә техноложии процесләринә һәср едилмиш вәсаитләр, еләчә дә норматив сәһәләр вар иди.

60-чы илләрин әввәлләриндә республика Дөвләт китаханасынын методик вәсаитләрин тәртиби саһәсиндәки фәалијјәтиндә хусуси бир чапланма нәзәрә чарпылды. Бураһылан методики вәсаитләр республикада китахана ишинин инкишафынын бүтүн истигамәтләри илә сых сурәтдә әлағәләндирилди, онун һәр бир пәиләјјәтинә, ејни заманда нөгсан вә чатышмазлыгылары көздән гачырмырды. Бу вәсаитләрдә бир сыра һалларда һәмин дөврә мүнасиб догматик фикирләрин һөкм сүрдүјүнә бахмајараг ошлар өз вәзифәләринин әсәслә јеринә јетирмәјә чалышмиш вә китахана ишиндә үмуми инкишафа комәк етмишләр.

Республика Дөвләт китаханасынын 60-чы илләрдә нәзәр

етдирдији методика вәсаитләр системиндә "Әламәтдар вә тарихи күнләр тәғвими" хусуси јер тугур. Тәғвим билаваситә китабхананын елми-методики шәбәси тәрәфиндән һазырланыр вә шәбәнин мүдири һәсәнаға Рзагулијевин редактәси илә нәшр едилирди. Бу серијалы методик вәсаитин өзүнәмәхсуслуғуну шәртләндирән бир нечә амил вардыр. Булар өзүнү һәмийн вәсаитин дөврүлүјүндә, мүнтәзәмлијиндә, методики кәстәришләрлә библиографик үнсүрләрин әләғәләндирилмәсиндә өзүнү кәстәрирди. Һәмийн вәсаитин чох мүһүм, дикәр вәсаитләрдән фәрғләнән хусусијјәти ондан ибарәт иди ки, бурада китабхана иши мүһүм тарихи вә мүасир һәзәт проблемләри илә әләғәләндирилир, китабханачыларын диггәти күнүн актуал проблемләринә чәлб едилирди.

"Әламәтдар вә тарихи күнләр тәғвими"нин мејдана кәлмәси вә үмумијјәтлә, Дөвләт китабханасынын 60-чы илләрдән башлајан методик фәалијјәтинин јени мәрһәләси илә әләғәдар бир мүһүм мәсәләни дә гејд етмәк лазымдыр. Бу һәмийн илләрдә китабханаларын методики фәалијјәтинә бир сыра истәдашлы али тәһсилли кәнч мүтәхәссисләрин чәлб олунамасы иди. Бақы Дөвләт Университетинин китабханачылығ шәбәсини битирмиш бу кәнч мүтәхәссисләр өвләринин нәзәри һазырлығы нәтичәсиндә китабхананын методики фәалијјәтинә јени мүтәрәғги мејләр кәтирмишдиләр. Онлардан Мүзәффәр Һәсәнову, Гулу Мәммәдову, Әршад Пашајев, Фәрман Бајрамову, Фаиз Мәммәдову вә б. кәстәрмәк олар. Бу кәнч мүтәхәссисләрин тәғвимин сәһифәләриндә дәрч едилән мәғаләләриндә, әлбәттә, һәлә лазыми тәчрүбә әлдә етмәдикләри сәбәбиндән бир гәдәр тәсвирчилик вә бәзи һалларда шаблончулуг һисс едилирди. Буунла белә кәнч мүтәхәссисләр республикамызын китабхана ишиндә фәал иштирак едир, әһалијә китабхана хидмәтинин актуал проблемләри илә әләғәдар өз фикирләрини сөјләмәјә, мүһакимә јүрүтмәјә чәлб кәстәрирди.

1960-1970-чи илләрдә нәшр едилән "Әламәтдар вә тарихи күнләр тәғвими"нин һәмийн дөврдә 51 нөмрәси чап едилмиш вә бу нөмрәләрдә 300-дән артығ мүхтәлиф мәғалә вә мәлүмат характерли јазы дәрч едилмишдиләр. Јухарыда гејд етдијимиз кими, бурада дәрч едилән материалларын ичәрисиндә өз елмилији, фикир бүтөвлүјү, китабхана ишиндә мејдана кәлән мүсбәт мејләри үмумиләшдирән вә гиҗмәләндириән проблем характерли мәғаләләр дә аз дејилдир вә белә јазыларын әксәријјәтинин мүәллифләри кәнч методистләр иди. Буларға мисал оларғ Ф.Бајрамовун "Молла Нәсрәддин журналынын

55 ишлији", Е.Бәдәловун "Китабханачы адыны јүксәк тутмалы", С.Рзајевин "Мәктәб вә китабхана", Ш.Абдуллајевин "Әһалијә китабхана ишини јахшылашдырағ" вә с. јазылары кәстәрмәк олар.

Үмумијјәтлә, "Әламәтдар вә тарихи күнләр тәғвими" 1960-1970-чи илләрдә республикада китабхана ишинә даир нәшр едилән методики вәсаитләр системиндә јекәнә универсал характерли вәсаит олмуш, онун нәшри вә јайылмасы Азәрбајҗанда китабхана ишинин методики тәминатында олдуғча мүтәрәғги һадисә олмушдур. 1970-чи илдән "Әламәтдар вә тарихи күнләр тәғвими" артығ кејфијјәтчә даһа долғун, өзүнүн мәзмун јеткинлији илә фәрғләнән јени формада - "Китабхана ишчисинә кәмәк" ады елми-методики мәзмун шәклиндә дәрч едилмәјә башлады.

1970-1975-чи илләр әрзиндә чап едилән бу мәчмуәнин илдә 4 нөмрәси бурахылырды. Һәр нөмрә 3 чап вәрәғи һәчмәндә иди. Һәмийн дөврдә "Китабхана ишчисинә кәмәк" мәчмуәсинин 20 нөмрәси чыхмыш вә нөмрәләрдә 200-дән чох мәғалә дәрч едилмишди.

Тәдғиг етдијимиз дөврдә мәчмуәнин башлыча вәзифәләри китабхана ишиндә баш верән мүһүм процесләри тәһлил етмәк, китабхана ишчиләринин диггәтинин әһалијә китабхана хидмәтинин актуал мәсәләләринә чәлб етмәк, республикада китабханачылығ сәһәсиндә баш верән мүтәрәғги ән-әнәләрә әсәсләнән мүасир руһлу фикир вә мүһакимәләр ирәли сүрмәк, габағчыт иш тәчрүбәсини үмумиләшдириб јаймада ибарәт иди. Мәчмуәнин тәдирәләјиг чәһәтләрдән бири дә о иди ки, бурада дәрч едилән мәғаләләрин әксәријјәти, һәмийн мәғаләләрдә ирәли мүрүлән фикирләр, елми-нәзәри вә методики мүһакимәләр вә мүһакимәләр мүчәррәд бир шәкилдә дејил, конкрет китабханаларын фәалијјәтинин тәһлили әсәсында апарылырды. Бу дөврдә мәчмуәдә о дөвр үчүн кәнч олан методистләрдән Е.Бәдәлов, С.Рзајев, Ф.Бајрамов, Ф.Мәммәдов, Ә.Әфәндијев, М.Һәсәнов вә б. илә јанашы, бөјүк тәчрүбәјә малик, өлкәдә китабхана туручулугу сәһәсиндә көркәмли хидмәтләри олан гочаман китабхана ишчиләри дә әмәкдашлығ едирдиләр. Буларын ичәрисиндә һүсәји Тағыйев, Әлијусиф Әлијев, Мәрјәм Нәчәфова, А.Гулијев, Дөвләт китабханасынын илк директору М.Сәлимову кәстәрмәк олар. Бу нәзәри-тәчрүби мәчмуә 70-чи илләрдә республикада методики фәалијјәтин нәзәри-елми сәвијјәјә вә китабхана тәчрүбәси процесини вәдәлдә үмумиләшдириб китабхана ишинә сәмәрәли тәсир етмәк бахымыдан јени мәрһәләјә дахил олмасыны сүбүт едилди.

Мәчмуәдә дәрч едилән мәғаләләр республикада китабхана

ишинин тәһлили сәһәсиндә фикир јеткинлији, объектив тәһлил нүмајиш етдирир, китабхана ишинин дөврлә-әлағәсини мүмкүн гәдәр әлағәли тәрздә изаһ едир, китабхана ишчиләрини бу вә ја дикәр актуал мәсәләләр үзрә фајдалы төвсијәләрлә зәнкинләшдирирди. Бу бахымдан Ф.Мәммәдовун "Күтләви китабханаларда әдәбијјатын тәблигиндә библиографијанын ролу" (1970, №1, с. 7-11), Д.Бајрамовун "Күтләви китабханаларда китаб фондунун тәшкили вә мүһафизәси" (1971, № 4, с.3-8), Г.Мәммәдовун "Кәнд китабханаларынын мәктәб китабханалары илә әлағәси" (1972, №4, с.3-9), Ы.Зейналванын "Рајон китабханаларында өлкәшүнәслыг ишләринин тәшкили" (1974, №1, с.29-36) вә с. мәғаләләрдә жүксәк пешәкарлыг, китабхана ишинин дөврүн тәләбләри илә әлағәләри өзүнү көстәрир.

Ону да гејд едәк ки, "Китабхана ишчисинә көмәк" нәзәри-тәчрүби мәчмуәси Дөвләт китабханасынын органы олмагла јанашы, тез бир заманда республикада китабхана ишинин бүтүн истигамәтләрини, дөвләт күтләви китабханаларындан әләвә дикәр китабхана шәбәкәләрини дә методики тәлиматла тәмин едән органа чеврилмишди. Бурада Елмләр Академијасы китабхана шәбәкәсини, тибб китабханалары шәбәкәсини вә башга китабхана шәбәкәләрини тәмсил едән јазылар да дәрч олуwurду.

Мәчмуә һаггында гејдләримизи јекунлашдырараг көстәрмәк истәрдик ки, бу орган 70-чи илләрин әввәлләриндә өлкәдә китабхана ишинин иларә олунамасынын мүһүм тәркиб һиссәси олан методик фәалијјәтин тәрәғтисинә фәал көмәк етмишдир ки, бунун да нәтичәләри өзүнү чәмијјәтдә әһалијә китабхана хидмәтинин тәкмилләшдирилмәсиндә көстәрмишдир.

60-70-чи илләрдә М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасынын методик вәсаитләр системинин формалашмасындакы фәалијјәти дөври органларла јанашы ејни заманда китабхана ишинин актуал проселәринә һәср едилмиш методики тәлиматлар, көстәришләр, төвсијәләр, габагчылы иш тәчрүбәсини әкс етдирән китаб вә китабчаларын һазырланмасында да өз әксини тапырды. Илдән-илә методики вәсаитләрин сајынын артмасы, китабхана ишини һәртәрәфли әкс етдирән китабчаларын мејдана кәлмәси 60-70-чи илләрдә республика дөвләт китабханасынын методики фәалијјәтинин чох мүһүм характерик хусусијјәтләриндән бири олмушду. Бу илләрдә мәзmun вә форма бахымындан гијмәтли методики көстәришләр, методик мөк-тублар, методики мәсәләләр, методик төвсијәләр, методики библио-график вәсаитләр, тәлиматлар вә с. сәһәдләр мејдана кәлмишдир.

Мөвзу, мәзmun, форма етибары илә мүхтәлиф олан һәммин вәсаитләри бирләшдирән үмуми чәһәт һәммин дөврдә әһалијә китабхана хидмәтинин тәкмилләшдирилмәси вә бу мәғсәдлә китабханаларын бүтүн потенциал имканларындан кениш истифалә едилмәси иди. Белә вәсаитләрин һазырланмасынын методики фәалијјәтин апарычы тәркиб һиссәсинә чеврилмәси, методик вәсаитләрин мүкәммәл нүмунәләринин мејдана чыхмасы, 50-чи илләрдә Дөвләт китабханасына кәлмиш али тәһсилли кәнч методист кадрларын пешә хусусијјәтләринин пүх-тәләшмәсинин нәтичәси иди. Онлар артыг дөврүн китабханалар гаршысында ирәли сүрдүјү мүһүм вәзифәләри дәрк едәрәк китабханаларын фәалијјәтини бу јола истигамәтләндирән билик вә тәчрүбәјә малик идиләр.

60-чы илләрдә јаранан нәшрләр бу сәһәдә әввәлки илләрин габагчылы әһәләри вә инкишаф мәрһәләләри илә үзви сурәтдә әлағәдә јаранырды. Методик вәсаитләрин мәзmunунун тәкмилләшдирилмәсиндә Русија илә китабханачылыг әлағәләринин, тәрчүмә ишинин кенишләnmәси дә мүһүм рол ојнајырды. Азәрбајчан китабханашүнәслары Русија китабханашүнәслыгы фикриндән вә тәчрүбәсиндән јарадычылыгла истифалә едирдиләр.

Бу дөврүн методики әдәбијјатында кениш ишләнән мөвзулар китабханаларда әдәбијјат тәблиги, охучуларла иш, китабхана фондунун тәшкили вә мүһафизәси, каталоглашдырма, библиографија ишләри вә с. иди.

60-чы илләр вә хусусән 70-чи илләрин әввәлләриндә республика Дөвләт Китабханасынын методики нәшрләри дөврүн тәләбләринә даһа оператив чаваб верирди. Бу дөврдә кечмиш советләр өлкәсини китабхана ишиндә елә бир мөвзу вә ја проблем јох иди ки, о өз әксини республиканын методик нәшрләриндә тапмасын.

Үмумијјәтлә, 1960-1974-чү илләрдә М.Ф.Ахундов адына республика Дөвләт китабханасы тәрәфиндән 60-дан јухары мүхтәлиф тишли методик вәсаит нәшр едилмишдир. Буларын ичәрисиндә М.Нәчәфванын "Китабханаларда өлкәшүнәслыг иши" (1963), "Күтләви китабханалар үчүн тәснифат чәдвәлләри" (1965), С.Мәммәдовун "Абонемнтдә охучуларла иш" (1971), Ч.Мәммәдовун "Рајон китабханасынын методики иши" (1972) вә с. вәсаитләри көстәр-мәк олар.

70-чи илләрин әввәлләриндә М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт китабханасынын елми методики ишиндә әһәмијјәтли кәјфијјәт дәјишикликләри баш верди. Бу кәјфијјәт дәјишикликләри илк пөвбәдә

кечмиш ССРИ-дә вә о чүмлөдөн Азәрбајҹанда күтләви китабханалар шәбәкәсинин мәркәзләшмәсинә һазырлыг вә бу ишлә әләгәдар апарылған експериментләрлә бағлы иди. Артыг ССРИ миҹасында дәвләт күтләви китабханаларынын ваһид системдә мәркәзләшдирилмәси мәсәләси гаршыда дуран ән әсас вәзифә иди. Мәһз буна көрә М.Ф.Ахундов адына республика Дәвләт китабханасы бу процесин тәшкилати-методики базасыны тәмин етмәли иди. Белә ки, 70-чи илләрин әввәлләриндә јерләрә көндәрилән еҹамијјәтләрин сајы илдән-илә артыр. Тәкчә 1972-1974-чү илләрдә јерләрә, республиканын рајон вә шәһәрләринә 126 еҹамијјә тәшкил олуномушдур. Бу еҹамијјәләр васитәсилә 66 рајон вә шәһәр китабханасы әһагә олуномушдур. Һәммин илләр әрзиндә Бақы, Сумгајыт, Әли Бајрамлы, Кәнчә, Шәки, Зәнкилан, Гах, Салјан вә дикәр јерләрдә 29 семинар-мүшавирә тәшкил олуномушдур.<sup>19</sup> Бу илләрдә јерләрә кедән методистләр мәркәзләшмә илә әләгәдар мәрузә вә семинарларда мәркәзләшмәнин мәгсәди вә маһијјәти, онун һансы мәрһәләләрдә һәјата кечириләчәји, мәркәзләшмәнин һүтути әсаслары, онун һансы статуса малик оmlасы, филиал китабханаларынын јарадылмасы, МКС-ләрин тәшкили вә идарә олуномасы, структур гурулушу вә с. һаггында китабхана ичти-маһијјәтинә изаһатлар верирдиләр.

Һәммин дәврдә Дәвләт китабханасынын республикада күтләви китабхана шәбәкәләринин мәркәзләшдирилмәсинә јөнәдилмиш тәшкилати-методики тәдбирләри Бақы шәһәринин Низами рајону, Сумгајыт шәһәри вә Загатала рајонунда даһа илгенсив шәкилдә апарылырды. Бу һәмчинин адлары көстәрилән шәһәр вә рајонларда мәркәзләшмә илә әләгәдар експериментләрин апарылмасы илә әләгәдар иди. Сопралар һәммин әразиләрдә китабханаларын мәркәзләшдирилмәси илә әләгәдар габагчыл тәчрүбә мәктәбләри формаланмишды. Бүгүн булар 70-чи илләрин икинчи јарысында Дәвләт китабхана шәбәкәләринин елми-методики фәалијјәтинин јени мәрһәләјә дахил олмасы үчүн зәмин иди.

## ӘДӘБИЈАТ

1. *Идеологи иш мәсәләләри* - Бақы, 1961, с.220-226.
2. *Јенә орада*, 1961, с.221
3. *АР МН план-малијјә шәбәсинин архиви 1960-1962, говлуг 1, в.14, 64.*
4. *Јенә орада 1964, 1968, говлуг 2, в. 224-308.*
5. *М.Ф.Ахундов адына АДК-нын 1960-чы ил һесабаты. С. 12,17,21.*
6. *Јенә орада*, с.17.
7. *Азәрб.респуб. МН архиви, ф.13, с.114, иш 6, в.31.*
8. *Јенә орада.*
9. *Јенә орада.*
10. *Аз.респуб.МН баш к/х-а мүфәттиши. 1960-1962-чи илләр һесабаты.*
11. *Азәрб.Респуб.МН архиви ф.10, иш 2, вәрәг 5.*
12. *М.Ф.Ахундов адына Азәрб.Дәвләт китабх.архиви, ф.1, с.53, в.31.*
13. *Азәрб.респб. МН баш китабхана мүфәттишлијинин 1960-1965-чи илләр үзрә һесабатлары.*
14. *АР АМ архиви, ф.13, иш 57, с.201-205*
15. *М.Ф.Ахундов адына Азәрбајҹан Дәвләт китабханасынын архиви ф. 1, с.32-62, в. 11,14, 45, 49, 62.*
16. *М.Ф.Ахундов адына АДК-нын 1961-1966-чы ил һесабатлары.*
17. *Азәрб. Респуб. Мәдәнијјәт Назирлијинин архиви, ф.10, с.2, иш 111-157.*
18. *М.Ф.Ахундов адына АДК-нын 1961-1970-чи илләр һесабатлары.*
19. *М.Ф.Ахундов адына АДК-нын 1972-1974-чү илләр һесабатлары.*